

**ПО СТЬПКИТЕ НА КУЛТУРНАТА СТОЛИЦА:
ДОКУМЕНТАЛНА РАЗХОДКА В МУЛТИЕТНИЧЕСКИЯ, МУЛТИЕЗИКОВ И
МУЛТИКУЛТУРЕН ПЛОВДИВ**

**ЗА БУКВИТЕ МЕЖДУ ПЛОВДИВ, МАТЕРА И ВЕНЕЦИЯ –
ОТ ЯКОВ КРАЙКОВ ДО ИВАН ВАЗОВ**

Николета Кадетто, Лука Молилари, Ка'Фоскари, Венеция

Илияна Кръпова, Ася Асенова

Пловдив е сред най-старите градове в Европа, град, в който почти всички исторически епохи оставят траен отпечатък и допринасят за неговото културно и религиозно богатство. Градът почива върху останките на много предишни селища, което обуславя богатото му културно наследство. Най-старите следи са от VI хилядолетие пр.н.е., когато възникват първите трайни заселвания на няколко неолитни селища. Първото цивилизовано селище носи името Евмолпия и е основано от траките около 1200 г. пр. Хр. Именно траките са и най-древното население, за което са намерени писмени източници на Балканския полуостров. През Античността, завладеният от Филип Македонски град, вече Филипополис, е най-важният град в Тракия. Превзет от римляните по-късно, кръстен Тримонциум, градът е един от основните центрове на новата римска провинция. Тогава именно градът е разширен, изградена е канализационна система, построени са амфитеатърът и стадионът. След падането на Римската империя и до идването на славяните през VII век, Пловдив е под управлението на Византия. При завладяването му от Османската империя се нарича Филибе. В епохата на Българското възрождане общественото-историческите и културни процеси са тясно обвързани, с обособени средищни центрове, един от които е и Пловдив. Наричан културен център на „новото време“, Пловдив като столица на Източна Румелия бележи разцвет на българския обществен, духовен и литературен живот в България след Освобождението. Градът е важен център на просветното и издателско дело и полага основите на: учебно-просветна, издателска и печатарска дейност, благодарение на Христо Г. Данов и Драган Манчов, новата българска филология, езикознание и лексикография (Н.Геров, Й.Груев, И.Богоров), новата българска политическа и културна публицистика (З.Стоянов, П.Р.Славейков, Д.К.Попов, М.Маджаров, С.Бобчев).

През 2019 г. Пловдив и италианският град Матера са избрани за европейски столици на културата. Идеята за ежегоден избор на европейски столици датира от 1985 г. и принадлежи на Мелина Меркури, министър на културата в Гърция по това време. Целта е да се покажат както различията и уникалността на европейските градове, така и приликите между тях. През 1993 г. Матера е включена в световното културно наследство на Юнеско. Този древен град, разположен на скалист хълм, е уникална комбинация от традиция и цивилизация от епохата на неолита. В скалата могат да се видят вкаменелости и неслучайно е най-старият град в Европа и третият най-стар в света. Името на града - Саси ди Матера (камъни на Матера), идва от факта, че къщите са издълбани в скалата.

Когато излиза романът на Карло Леви „Христос спря в Еболи“ (1945), Матера е в лоши икономически и хигиенни условия. През 1948 г. Палмиро Толиати я нарича

„национален срам“. През 1950 г. Де Гаспери, министър-председател на Италия по това време, посещава града и през 1952 г. издава нареждане за изселването на жителите. Именно тогава този пустинен град се превръща в истинска атракция за големите италиански режисьори от онова време като Пиерпаоло Пазолини, който избира древния град за декор на „Евангелието според Матей“ (1964) и Алберто Латuada, който заснема „Ла Лупа“ (1953). Скоро и международното кино се заинтригува от града и така Матера се превръща в декор на американския „Крал Дейвид“ (1985) с участието на Ричард Гиър и най-вече във филма за Джеймс Бонд „Няма време да умреш“ (2021). Ето как град Матера е преоткрит и постепенно облагородяван през годините. При реставрации на площад „Vittorio Veneto“ през 1991 г. е открит вторият по големина воден резервоар в света, Palombaro Lungo. Що се отнася до местата за поклонение, има както романски църкви, датиращи от 1200 г., като църквата „San Giovanni Battista“, така и църкви от късния барок като Chiesa del Purgatorio. За съжаление има много изоставени скални църкви, които не се поддържат, но за щастие Криптата на първородния грях от ломбардския период е възстановена и сега е възможно всеки турист да се възхищава на цикъла от стенописи, наречени „сикстинската капела на скалните афрески“.

Въз основа на ключовата линия в нашето литературно-културологично пътуване Италия-България отправна точка е фотоизложбата *За буквите между Пловдив и Матера*, чието име дори си позволихме да използваме. Автори на тази великолепна инициатива са Галина Йотова (фотограф), Светла Петкова (куратор) и Сава Стоименов (скулптор, автор на буквите и печатните плочи). Кирилицата отдавна е вдъхновение за пловдивчани. Още по повод влизането на България в Европейския съюз трийсет художници представят своята творческа версия за *буквите*, за да проправят живия културен мост през 2019 г. между двете европейски столици Пловдив и Матера. Изложбите са придружени и с редица презентации и работилници. Този път обаче идеята е вдъхновена най-вече от делото и ролята на Яков Крайков, чийто кирилски шрифт е използван за изработката както на самите букви, така и в реалните работилници в Пловдив и Матера. Изложбата е придружена с фотокнига, която документира стъпките и реализирането на събитията. Албумът е подпътен със съвременния научно-изследователски поглед в лицето на Аксиния Джурова и Марияна Цибранска-Костова върху личността и произведенията на Яков Крайков и обогатен с художествената му интерпретация от писателката Силвия Томова, разгърната в историческия ѝ роман „Печатарят“.

Но кой е Яков Крайков и защо нашият венециански екип е толкова заинтригуван? Именно защото Яков Крайков не само е първият български печатар, но дори е собственик на най-голямата печатница на фамилия Вукович във Венеция, която през 16 век е център на средиземноморската търговия и европейската дипломация. Венеция често е наричана *град на книгите*, защото по това време има над 230 печатници. И една от тези печатници е собственост на Божидар Вукович, който със своя Служебник от 1519 г. поставя началото на венецианското книгопечатане с кирилски шрифт за православните южни славяни. Открита през 1519 г., печатницата на Вуковичите е един от най-големите славянски издателски центрове през 16 век, а от 1566 г. неин собственик е Яков Крайков. Именно в нея той издава своя „Часословец“ от 1566 г. – първата старопечатна книга на кирилица, два екземпляра на която се съхраняват за дълго време единствено именно в Народната библиотека в Пловдив. От 1999 г. и Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ в София разполага с един екземпляр. „Часослов“ е малък формат богослужебна книга с богата художествена украса, множество гравюри и илюстрации. През 1569 г. Яков Крайков издава „Псалтир

с последования“, отпечатан с нов изчистен шрифт. Тук за първи път изписва своите инициали, а не тези на Вукович.

Следват „Молитвеник“ от 1570 г. и сборникът „Различни потреби“ от 1571-1572 г., който е най-рядката и уникална по своето текстово съдържание негова книга. От нея са запазени три пълни екземпляра, два от които са открити неотдавна в библиотека „Амброзиана“ в Милано и един в университетската библиотека в Лайден, един непълен екземпляр в Националната библиотека в Санкт Петербург и фрагмент в Музея на сръбската православна църква в Белград. Сборникът „Различни потреби“ спада към специфичния жанр в славянската печатна книжнина малък формат сборник със смесено съдържание и по тази причина наречен *книга за пътника*.

Ролята и на Държавния културен институт и Центъра за славянско-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ е от голямо значение за представянето на България извън нейните предели. Благодарение на редици политики, стартирали 2005-2006 (не само в Италия), за първи път се прави опис на славянските ръкописи в библиотека „Амброзиана“ и са открити двата пълни екземпляра на сборника. Разрешено и неговото публикуване и през 2014 г. се реализира първото факсимилно издание, придружено със студията на Аксиния Джурова „Яков Крайков. Сборник „Различни потреби“ (Книга за пътника). Успешното институционално и научно сътрудническо благоприятства реализирането за пръв път в Италия (включително и в университета Ка'Фоскари, Венеция) на редица изложби, придружени с брошури и каталози на различни езици, между които са *Посланията на кирилицата, Светлината на буквите, Гутенберг и славянският свят, Азбука и история* и др.

Екипът на фотоизложбата *За буквите* през 2019 г. напомня за пореден път кирилицата на света и ролята на Яков Крайков за продължаването на традициите на българското средновековно ръкописно наследство и на кирилското книгопечатане, като използва дори неговия кирилски шрифт. Яков Крайков влиза в историята на българското книгопечатане като първият български издател, редактор, гравьор и книгоразпространител, който има сериозен принос за развитието на венецианската кирилска печатна книга през 16 век. Буди научен интерес и у изследователите, като най-задълбочените проучвания най-напред прави Петър Атанасов (1980), продължени и значително обогатени от проучванията на Марияна Цибранска-Костова (2012) и Аксиния Джурова (2014, 2019). Историята на първия печатар се оказва и мощен творчески импулс за написването и на историческия роман на Силвия Томова „Печатарят“ (2015).

Ето защо Народната библиотека в Пловдив, съхраняваща Крайковия „Часословец“, е ключов символ на литературната история и в нашето литературно пътешествие - от първия български печатар Яков Крайков до първия български класик Иван Вазов, чието име библиотеката носи от 1950 г. Пловдивската библиотеката е създадена през 1879 г. по лична инициатива и усилия на Йоаким Груев и до Съединението през 1885 г. изпълнява функциите на национална библиотека на Източна Румелия. Още през 1906 г. Вазов лично подарява част от ръкописа на неиздания все още по това време исторически роман „Янтра шуми“ и стихотворението си „Борът“, което по думите на самия Вазов му спечелва обществено признание и името поет, които поставят и началото на личния архивен фонд „Иван Вазов“ на библиотеката. Народната библиотека притежава оригинален маслен портрет на Вазов в цял ръст от художника Златю Бояджиев и стенописи, дело на пловдивските художници Георги Божилов-Слона, Йоан Левиев и Христо Стефанов.

Иван Вазов е един от най-големите представители на българската литература и култура в края на XIX век. Той е първият български класик, който утвърждава както автономния социален статут на писателя, така и самата литература като жанрово-художествена система. Вазов е и първият български писател, който придобива международна популярност. Неговото творчество е събрано в 22 тома, с поразително жанрово многообразие. И до днес то е най-голямото индивидуално дело в историята на българската литература (Игов 2010: 275-334).

Вазовият художествен свят е българската историческа памет на България и народопсихологията на българина от „най-българския“ период на изграждането на нацията. По думите на Милена Цанева творчеството на Вазов е истинско „българознание“, което има задачата да покаже България на самата нея и на света. Благодарение на неговите образи и метафори днес се мисли Българското възраждане и национална идентичност <http://www.kultura.bg/article/523-vselenata-vazov-razgovor-s-prof-milena-caneva>.

Вазов е роден е на 27 юни 1850 г. в Сопот, в семейство на средно заможен търговец, в което цари атмосфера на уважение към религиозните и битовите традиции, отзивчивост към възрожденските просветителски и патриотични настроения. Бащиният му род носи прякора Вазови – от турското 'ваз', което означава красноречие, проповед, беседа. Завършва местното взаимно и класно училище, запознава се с българската оригинална и преводна литература и се приобщава към руската поезия. През 1866 г. се записва в IV клас на Пловдивската гимназия, където изучава френски език и се увлича от поезията на френските писатели. През 1870 г. в "Периодическо списание на Браилското книжовно дружество" излиза и първото му стихотворение "Борба".

През 1870 г. Вазов е изпратен в Румъния да практикува при своя чичо, където остава верен на призиванието си - научава румънски език, запознава се с румънската поезия и пише стихове в патриотично-просветителски дух, които печата в "Периодическо списание", списание "Читалище", вестник "Отечество", вестник "Свобода" и др. След завръщането си в България Вазов е учител (1872-1873) в Мустафа паша (днес Свиленград), работи като преводач на строежа на железопътната линия София-Кюстендил, усъвършенствува френски език, учи немски език, опознава бита на българския селянин. През 1875 г. се завръща в родния си град и става член на възобновения Сопотски революционен комитет. След избухването на Априлското въстание (1876) възниква опасност да бъде арестуван и емигрира в Русия. През Руско-турската освободителна война откликва с книгата "Избавление".

През 1880 г. се установява в Пловдив, столицата на Източна Румелия. Дейно участва в обществения и културен живот на областта като депутат в Областното събрание, редактор, публицист и критик, културен деец и писател. Заедно със своя приятел и съратник от този период - Константин Величков, в продължение на 5 години Вазов участва в редактирането на вестник "Народний глас". В началото на 1881 г. е избран за председател на Пловдивското научно книжовно дружество и става главен редактор на издаваното от него списание "Наука". През 1885 г. Вазов и Величков основават списание "Зора" - първото чисто литературно списание в България. В Пловдив те съставят и прочутата двутомна "Българска христоматия", която запознава българския читател с повече от 100 български и чужди автори, а 1911 г. излиза и сборникът с избрани преводи "Из големите поети".

Пловдивският период (1881-1886) е един от най-блестящите периоди на Вазов. Той нарича Пловдив свой втори роден град. Вазов споделя, че тогавашният му "духовен подем всецяло се дължи на Пловдив, на неговото общество, което ме съгръвяше със своята отзивчивост и съчувствие, на пловдивската природа, която ме въодушевяваше, на пловдивското небе и въздух". С характерния си романтичен патос

творецът благодари: *Ето защо аз се чувствам щастлив в Пловдив, където получих най-чистите си вдъхновения, гдето моята муза укрепна и моят дух се укрепил. Ето защо всичко ми е родно и мило тук - и тия горди хълмове, и тия скали, и тая Марица, напеваща с шума си легендите на старата българска слава.*

Неговата най-голяма изследователка, Милена Цанева, посвещава дисертацията си именно на този етап в творчеството на Вазов, когато съзрява поетичният му талант и се изявява и дарбата му на белетрист. Написаните в Пловдив произведения създават основата на българската следосвобожденска литература в почти всички литературни жанрове, очертавайки и редица от класическите ѝ върхове - цикъла "Епопея на забравените", стихотворенията "Българският език", "Към свободата", повестите "Немили-недраги" и "Чичовци". Той не само създава разгърнатата жанрова система на българската следосвобожденска литература, но и за първи път показва всичките ѝ тематични, стилови и стихотворни възможности. Никъде другаде личността на Вазов не се разгръща така богато и всеотдаващо, никога по-късно обществената му мисъл не се издига така високо и по графика на неговите художествени постижения не се очертават толкова много върхове. Тази експанзия на творческа енергия е свързана с патриотичния духовен подем и историческата атмосфера в Пловдив, който преживява първия български разцвет за който Вазов играе решаваща роля.

През есента на 1886 г. започват политически гонения и Вазов е принуден да напусне България. Той се установява в Одеса, където, за да заглуши мъката по изгубената родина, пише романа "Под игото", публикуван след завръщането му в България в "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". От 1889 г. живее в София. През 1890 г. основава списание "Денница", което излиза 2 години. По това време издава най-силните си критично-реалистични разкази, събрани в "Драски и шарки" (в 2 тома). Вазов създава и утвърждава жанровата структура на късия разказ, който дълго е представителната форма на българския реализъм в прозата.

Първият Вазов юбилей, макар и наречен източнорумелийски, е проведен в София през 1895 г. Това е първият български юбилей, посветен на писател. Вторият юбилей, наречен голям, е отбелязан тържествено в Пловдив през 1920 г., в Деня на независимостта на България, поставяйки символен паралел между българската държавност и творчеството на Вазов, отдавна вече спонтанно обявен за народен поет. Грандиозно е отпразнуван двойният му юбилей – 50-годишнината от творческата му дейност и 70-годишнината от рождението му. Безпрецедентен факт в културната история на България е обявяването на Вазов за народен поет с нарочен Закон на Народното събрание. В тържествения ден получава и грамота от СУ "Св. Климент Охридски", в която е обявен за почетен доктор на университета. Получава лично от царя и най-високия национален орден – "Св.св. Кирил и Методий" с лента и звезда, който се връчва на короновани глави.

Днес в къщата на Вазов в Пловдив се пазят първите издания на стихосбирките, писани в този период: „Гусла” (1881), „Поля и гори” (1884), „Италия” (1884), „Стихотворения за малки деца” (1883), поемата „В царството на самодивите”, драмата „Руска” (1889); печатните издания: в-к „Народний глас” (1880-85), сп. „Наука” (1882), сп. „Зора” (1885); семейни снимки и любимите му лични вещи – броеницата, писалката, сребърната табакера и цигарето, и редица дарове по случай юбилея.

Вазов посещава Италия за първи път през 1884 г. заедно с българския политик Михаил Маджаров, който е оставил в спомените си интересни и много ценни впечатления от това тяхно пътуване. Според него Вазов е искал „да види страната на изящните изкуства, да посети отечеството на Петрарка и Данте, на Рафаело и Микеланджело“ и по време на престоя им в Италия е чел произведенията на Кардучи и други италиански поети. Вдъхновен от магическата красота и великото изкуство на

Италия, поетът написва вълнуващи стихотворения, които излизат през същата година в стихосбирката “Италия” <https://chitanka.info/book/496-italija>. Според проф. Милена Цанева “Италия” е единствената стихосбирка на Вазов, „посветена на чужда страна и въобще първата българска стихосбирка, в която нашата поезия излиза извън границите на родната действителност. Ново явление не само в творческото развитие на своя автор, но и в българската литература изцяло, тя е плод на един преходен литературен период, в който все още живите възрожденски традиции се преплитат с нови идейно-естетически търсения“.

Изследователите на Вазовото литературно дело неслучайно определят стихосбирката “Италия” като първия български поетически пътепис, чиито „туристически обекти“ обаче имат задача не толкова да ни дадат информация за видяното, колкото да провокират емоционалната и интелектуалната енергия на съзнанието на читателя, чрез което да внушат определени естетически, а нерядко и социалнополитически идеи. Това определя и подбора на имената на онези италиански и гръцки творци, и археологически паметници, които в една или друга степен са познати на образования читател. Посочвани са и някои литературни внушения, които Вазов е получил от творби на италианските поети Лоренцо Сакети и Кардучи, дори е обвиняван от Пенчо Славейков и в плагиатство. В „поетическия пътепис“ на все още твърде младия по това време Вазов се вписва наред с възторга му от изкуството на Италия, наред и с критичния му рефлекс към противоречивия ѝ древен исторически бекграунд, още една драматична партитура – на собствените му чувства, на болката от несподелената любов, което засилва още повече интимността, автентичността и силата на емоцията. Паметникът на един от духовните мостове между българската и италианската култура – Иван Вазов, се намира на вимския площад „Торвалдсен“, близо до музея на Музея за модерно изкуство и до парка „Боргезе“, в който са разположени паметници на едни от най-големите световни писатели (Топалов 2020, Неделчев 2017).

Вместо заключение ще си позволим да се завърнем в Пловдив с думите на Михаил Маджаров от „С Вазов в Италия“ (1928 г.) - *Италия е хубава страна. Вазов се възхищаваше на всяка стъпка, но когато се отправихме за България, една радост ни обзе. Дали тихото море, дали чистият въздух, дали изчезването на римската треска, но и двамата се радвахме като деца, че ще се върнем у дома, в обичния наш Пловдив, дето бяхме прекарвали веселите и щастливи години.*

Приложения към Беседа 1

Приложение 1: От Пловдив до Матера – видео, Николета Кадетто

Приложение 2: Яков Крайков.– видео, Николета Кадетто

Приложение 3: Иван Вазов – видео, презентация, Лука Молилари

Приложение 4: преводи на Иван Вазов - Лука Молилари

Приложение 5: презентация към Беседа 1

Цитирана литература:

Атанасов 1980: Атанасов, П. Яков Крайков, Книжовник, издател, график, XVI в. София, 1980.

Балди, Костов 2020: Балди, С., Костов, А. 140 години отношения между Италия и България. Дипломатия, Икономика, Култура (1879-2019). София, 2020

< https://ambsofia.esteri.it/Ambasciata_Sofia/resource/doc/2020/02/baldi-kostov_140_anni_it_bg.pdf>.

Балчев 2017: Балчев, В. Пловдив по следите на отминалото. Хермес, 2017.

Зографова 2010: Зографова, К. Неканоничният Вазов. София, 2010.

Иванова 2018: Иванова, И. Изгубената България. С Иван Вазов в Италия

< <https://glasove.com/categories/izgubenata-byulgariya/news/s-vazov-v-italiya>> .

Игов 2010: Игов, С. История на българската литература. Сиела, 2010

Леков 2019: Леков, Д. Крайков, Яков: Енциклопедия „Българско възраждане. Литература, периодичен печат, литературен живот, културни средища“, БАН, Институт за литература, т.2, К-П <http://enc.ilit.bas.bg/slovník/крайков-яков>

Томова 2015: Томова, С. Печатарят. Жанет 45, 2015.

Топалов 2020: Топалов, К. Трима български писатели и Италия в края на XIX и началото на XX век: Иван Вазов, Константин Величков и Пенчо Славейков

Цибранска-Костова 2012: Цибранска-Костова М., Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI. София, 2012.

https://www.academia.edu/15626544/Сборникът_Различни_потреби_на_Яков_Крайков_между_Венеция_и_Балканите_през_XVI_век

Янев 2007: Янев, В. Паметник на книжовността и художествената литература в Пловдив от XIX век до наши дни. Енциклопедичен пътеводител

https://liternet.bg/publish13/v_ianev/pametnik.htm

Янев 2008: Янев, В. Литературният Пловдив от XIX век до наши дни. Хермес, 2008.

Интернет източници, използвани в периода 2019-2020

<https://m.youtube.com/watch?fbclid=IwAR1WliOuqZzTtK-ZPTJH2djEk9zA3yxhSYeOC08YuP3oQkqD9q5AU2HyFaw&v=E00L9MCfd6s>

https://youtu.be/rBNiB-BIU_o

<https://youtu.be/lZpciVLUi2E>

<https://m.youtube.com/watch?v=peSlyOprgqE>

<https://m.youtube.com/watch?v=peSlyOprgqE>

<http://www.cgilmodena.it/il-docufilm-matera-plovdiv-la-retta-via-della-cultura-proiezione-in-cgil-a-modena-martedi-28-gennaio/>

<https://www.bulgaria-italia.com/bg/info/letteratura/default.asp>

<https://youtube.com/watch?v=VVx9JDxqKRA&feature=share>

http://bglitarchives.org/?com=com_catalogue&view=product&Itemid=241&lang=bg&cat=56&cpos=702020000&Ptype=2

<http://www.kultura.bg/article/523-vselenata-vazov-razgovor-s-prof-milena-caneva>

<https://chitanka.info/book/496-italija>